

Av gust Lešnik*

»Ruski oktober« v znanstvenem opusu zgodovinarja Marjana Britovška

IZVLEČEK

Marjan Britovšek (1923–2008) je bil prvi slovenski zgodovinar, ki se je sistematično in znanstveno začel ukvarjati z raziskovanjem zgodovine mednarodnega delavskega gibanja ter še posebej stalinizma in destalinizacije v Sovjetski zvezi, hkrati pa je veljal za največjega slovenskega/jugoslovanskega poznavalca frakcijskih spopadov v bivši Sovjetski zvezi in Kominterni. V ospredju Britovškovih objav te vrste stojijo obsežne knjige, ki zaokrožajo avtorjeve raziskave »ruske stvarnosti« od začetka 19. stoletja do destalinizacije v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja: *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno* (1969); *Boj za Leninovo dediščino* (1976); *Carizem, revolucija, stalinizem* (1980); *Stalinov termidor* (1984). S svojimi knjigami, oprtimi na arhivsko gradivo, se je uvrstil med ugledne mednarodne raziskovalce stalinizma.

Britovšek k »ruskemu oktobru« raziskovalno ni pristopal zgolj kot k boljševškemu aktu revolucionarnega prevzema oblasti (načrtovani boljševiški revoluciji), pač pa ga je – kot je razbrati iz naslovov navedenih knjig – razumel in obravnaval v širšem problemskem/tematskem in časovnem okviru. Ta se začne z rusko revolucijo 1905–1907, kot »generalko« za obe revoluciji v letu 1917, in se razteza v sredino tridesetih let, ko je Stalin s svojo »administrativno revolucijo od zgoraj« (>termidorjem<>) dokončno razblinil ideale oktobrske revolucije.

Ključne besede: Marjan Britovšek, zgodovina/zgodovinar mednarodnega delavskega gibanja, oktobrska revolucija/ruski oktober

* Dr., redni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, avgust.lesnik@ff.uni-lj.si

ABSTRACT

**THE "RUSSIAN OCTOBER" IN THE SCIENTIFIC OPUS
OF THE HISTORIAN MARJAN BRITOVŠEK**

*Marjan Britovšek (1923–2008) was the first Slovenian historian to systematically and scientifically research the history of the international workers movement', especially Stalinism and destalinisation in the Soviet Union, while he was at the same time known as the foremost Slovenian/Yugoslav expert in the conflicts between the fractions in the former Soviet Union and Comintern. Britovšek's work on this topic culminated in the lengthy books, crowning the author's research of the "Russian reality" since the beginning of the 19th century until the destalinisation in the 1950s and 1960s: *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno* (Revolutionary Ideological Watershed During World War I, 1969); *Boj za Leninovo dediščino* (The Struggle for Lenin's Legacy, 1976); *Carizem, revolucija, stalinizem* (Tsarism, Revolution, Stalinism. Social Development in Russia and the Perspectives of Socialism, 1980); *Stalinov termidor* (Stalin's Thermidor, 1984). With his books, based on the archive and documentary materials, he asserted himself as one of the renowned international researchers of Stalinism.*

Britovšek did not research the "Russian October" merely as the Bolshevik act of the revolutionary takeover of power (the envisioned Bolshevik Revolution), but rather – as it is obvious from the titles of the aforementioned books – understood and examined it in the wider framework of issues, topics, and time. This framework began with Russian Revolution 1905–1907 as a "dress rehearsal" for both revolutions that took place in 1917, and extended into the middle of the 1930s when Stalin with his "administrative revolution from above" ("Thermidor"), ultimately put an end to the ideals of the October Revolution.

Keywords: Marjan Britovšek, history/historian of the international workers' movement, October Revolution/Russian October

**Britovškova pot do raziskovalca zgodovine
mednarodnega delavskega gibanja**

Marjan Britovšek je študiral in diplomiral na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (1945–1949), kjer si je pridobil, kot je sam večkrat povedal, ne samo védenja o historični materiji, pač pa tudi potrebna metodološka znanja, ki jih je s pridom izkoristil in dograjeval v svojem kasnejšem raziskovalnem delu. V mislih je imel predvsem proučevanje in analiziranje primarnega arhivskega gradiva in dokumentov ter pojmovno pojasnjevanje in primerjalno posploševanje. Takšen metodološki pristop postane stalnica v njegovem raziskovalnem delu, ne glede na problemsko tematiko; od tod tudi verodostojnost njegovih objavljenih del.

Podiplomski interdisciplinarni študij je nadaljeval na tedaj elitnem jugoslovanskem *Inštitutu za družbene vede* v Beogradu med letoma 1949 in 1951, kjer je vzpostavil tudi študijski most k (historični) sociologiji. Seveda ne gre prezreti podatka, da je študiral v času jugoslovanskega spora z informbirojem oziroma Stalinom, torej v času iskanja lastne jugoslovanske poti v socializem; toliko bolj, ker brez tega »kopernikanskega« političnega in družbenega preobrata na jugoslovanskih tleh zagotovo ne bi bilo njegovih študij o stalinizmu.

V začetku petdesetih let se je smelo odločil za raziskovalno in pedagoško pot; najprej kot asistent (1951–1962) na zgodovinskem oddelku FF v Ljubljani, kjer je maja 1960 tudi doktoriral, nato kot univerzitetni učitelj. Katedro za pedagoško in znanstveno delo mu je dal Oddelek za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti (1962), potem ko je bil – po opravljenem habilitacijskem delu »Stališča mednarodnega delavskega gibanja do vojne in kolonialnega vprašanja (1848–1918)« – izvoljen v docenta za socialno zgodovino 19. in 20. stoletja (s posebnim ozirom na zgodovino delavskega gibanja). Predmet je znanstveno razvijal in ga predaval vse do upokojitve (1993), od leta 1975 z nazivom rednega profesorja. Za svoje znanstvenoraziskovalno, pedagoško in javno delovanje je prejel vrsto nagrad in priznanj ter dobil naziv »zaslužnega profesorja« Univerze v Ljubljani.

Britovškov znanstveni in publicistični opus – podrobno ga ponazarja njegova obsežna bibliografija del¹ – obsega mdr. 17 knjig in več kot 160 razprav, objavljenih doma in v tujini – tematsko in časovno zaobsega štiri področja.² Sprva se je raziskovalno ukvarjal s problemskimi vprašanji »slovenske agrarne in socialne zgodovine novoveškega obdobja«. S tega prvega področja je tudi njegova publicirana doktorska disertacija: *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem* (1964).³ »Zdi se, da jo kaže uvrstiti med tehtnejša Britovškova znanstvena dela«, je poudaril L. Čarni.⁴ Delo, ki je v celoti zasnovano na arhivskem gradivu, še danes sodi med redkejše tovrstne raziskave slovenske agrarne in socialne zgodovine od 16. do sredine 19. stoletja. Knjiga načena vrsto vprašanj in kategorij, s katerimi se še posebej ukvarja historična sociologija (družbena struktura, procesi, odnosi, modernizacija idr.). Ž. Lazarevič pa je Britovškov prispevek ocenil takole: »V jedru zavidljivo obsežne doktorske raziskave je bil agrarno tehnični prevrat s proizvodno modernizacijo kmetijstva in formalno-pravna defevdalizacija kmetijskega sektorja. /.../ Profesionalna kariera je Britovška žal odpeljala iz gospodarsko-zgodovinskih voda. Žal zato, ker bi s svojo vnemo in natančnostjo lahko veliko prispeval h gospodarskemu zgodovinopisju. Če je bil izgubljen za gospodarsko zgodovinopisje, pa ni bil za zgodovinopisje kot tako, čeprav je obstal na njegovem obrobju.⁵

1 Alojz Cindrič, »Bibliografija prof. dr. Marjana Britovška,« v: *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996), 21–26.

2 Avgust Lešnik, »Znanstveni in publicistični opus zaslužnega prof. dr. Marjana Britovška – med socialno zgodovino in historično sociologijo,« v: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 7–24.

3 Marjan Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem* (Ljubljana: Slovenska matica, 1964).

4 Ludvik Čarni, »Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška,« v: *Britovškov zbornik*, 13.

5 Op.: mišljeno je na presečišču sociologije in zgodovine oz. historične sociologije. Eminentni historični sociolog Dennis Smith je v delu *Vzpon historične sociologije* (Ljubljana: Sh, 2011) razvrstil sociologe in zgodovinarje ta-

Postal je cenjen raziskovalec zgodovine mednarodnega delavskega gibanja. Usmeril se je v tedaj družbeno bolj cenjeno zgodovino mednarodnega delavskega gibanja in zgodovino Sovjetske zveze. Tako obravnava kmetijskega sektorja v drugi polovici 19. stoletja do danes še ni dočakala nadaljevanja v enaki sistematiki in enaki globini.«⁶

Britovškov »prehod« (z zgodovinskega na sociološki oddelek ter s tem na nova raziskovalna področja) je sovpadal s t. i. obdobjem »vzpona historične sociologije«, kot ga je poimenoval D. Smith. Med temami zanimanja historičnih sociologov so bile tisti čas »velike« revolucije. V tem kontekstu navaja delo T. Skocpolove,⁷ ki je »v enovit interpretacijski okvir vključila tri revolucije (francosko, rusko, kitajsko), ki jih sicer jasno ločuje zgodovina, geografija in ideologija.«⁸ V to polje historične sociologije se je umestil tudi Britovšek s svojimi temeljnimi deli o Rusiji/Sovjetski zvezi – *Boj za Leninovo dediščino* (1976),⁹ *Carizem, revolucija, stalinizem* (1980),¹⁰ *Stalinov termidor* (1984)¹¹ –, s katerimi se je uveljavil tudi kot mednarodno priznan poznavalec stalinizma in sovjetske novejšje zgodovine.

Še pred temi študijskimi projekti se je Britovšek raziskovalno posvetil »revoluciji 1948 v Avstriji«, ki predstavlja njegovo drugo področje. Posebnost njegovega pristopa je bila v tem, da je v ospredje postavil revolucionarno dejavnost Radovljičana Antona Fistra – Prešernovega in Slomškovega sodobnika, aktivnega udeleženca marčne in oktobrske revolucije 1848 na Dunaju ter dolgoletnega emigranta v ZDA – »človeka, ki je daleč presegal kakršenkoli provincializem in bil med najbolj izobraženimi Slovenci svojega časa« ter velja za »enega najpomembnejših slovenskih mislecev 19. stoletja«, kot ga je označil Frane Jerman,¹² prevajalec Fistrovih *Izbranih spisov, I–IV*.¹³ Raziskovalni rezultat Britovškovega dela v arhivih in bibliotekah na

kole: »Nekateri sociologi so 'nehistorični': empirično zanemarljivo preteklost, konceptualno pa ne upoštevajo niti časovne razsežnosti družbenega življenja niti historične specifičnosti družbenih struktur. Podobno so nekateri zgodovinarji 'nesociološki': empirično zanemarljivo razlike med procesi in strukturami v posameznih družbah, konceptualno pa se ne ukvarjajo niti s splošnimi lastnostmi procesov in struktur niti z njihovim odnosom do dejanj in dogodkov. V nasprotju z njimi se s historično sociologijo ukvarjajo zgodovinarji in sociologi, ki raziskujejo medsebojno prežemanje preteklosti in sedanjosti, dogodkov in procesov, delovanja in strukturiranja. Ti raziskovalci skušajo združiti pojmovno pojasnjevanje, primerjalno posploševanje in empirično raziskovanje« (na straneh 12 in 13). Britovška lahko zagotovo umestimo med slednje.

6 Žarko Lazarevič, »Identitete in imena gospodarskega zgodovinopisja v Sloveniji«, *Ekonomika i ekohistorija* 8, št. 8 (2012): 120–22.

7 Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).

8 Smith, *Vzpon historične sociologije*, 18.

9 Marjan Britovšek, *Boj za Leninovo dediščino, I–II* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976).

10 Marjan Britovšek, *Carizem, revolucija, stalinizem. Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma, I–II* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980).

11 Marjan Britovšek, *Stalinov termidor* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984).

12 Frane Jerman, *Slovenska modroslovna pamet* (Ljubljana: Prešernova družba, 1987), 66.

13 1. knjiga (1987): *Spomini od marca 1848 do julija 1849* (uvodna študija Marjan Britovšek, »Spomini revolucionarnega demokrata dr. Antona Fistra na revolucijo«). 2. knjiga (1988): *Vzgoja v duhu svobode* (uvodna študija Jože Ciperle, »Dr. Anton Fister, pedagog in vzgojitelj«). 3. knjiga (1992): *Govori o religiji* (uvodni študiji Marko Kerševan, »Aktualnost objave Fistrovih govorov o religiji«, in Vekoslav Grmič, »Teološki pogled na razumevanje vere Antona Fistra«). 4. knjiga (1998): *Spomini – Osemindvajset let pregnanstva. Učna leta in leta popotovanja* (uvodni študiji Marjan Britovšek, »Uvodne misli k Fistrovim spominom iz emigracije«, in Janez Stanonik, »Združene države v 19. stoletju: njihov politični, kulturni in idejni razvoj«).

Dunaju je bil izid monografije *Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji* (1970)¹⁴: »Dr. Anton Fuster/Fister (1808–1881), profesor teologije in pedagogike na dunajski univerzi, je v revoluciji 1848 odigral pomembno vlogo kot vojni kurat akademske legije in poslanec levega krila dunajskega parlamenta. Drzno in odkrito je v revoluciji izpričal svoje revolucionarne demokratične nazore, prepletene z radikalnim jakobinstvom. Postal je priljubljen propagandist novih idej med študenti in delavci, predstavniki starega reda pa so ga napadali kot avstrijskega Marata. Prav o njem bo govor v naši raziskavi.«

»To je poleg Apihove knjige o *Slovincih in 1848. letu* (napisane 1888) ter Malovega prikaza v *Zgodovini slovenskega naroda*, ki je izšel skoraj pol stoletja kasneje (1934–1936), tretji najobsežnejši opis Slovencev v marčni revoluciji« (Melik);¹⁵ »/.../ knjiga, kjer je pritegnjeno bolj obsežno gradivo kakor kadarkoli doslej, je velik avtorjev napor, da pridemo do zgodovinsko točne slike o Fistru« (Zwitter).¹⁶

V ta Britovškov raziskovalni kompleks »revolucij 1848« se umešča tudi tehtna Britovškova študija »Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov« (1971): »Marx in Engels sta začela spremljati problem avstrijskih Slovanov med revolucijo leta 1848. Nacionalno vprašanje je postalo leta 1848 usodno za avstrijsko revolucijo. V t. i. pomladi narodov so se na zgodovinskem prizorišču pojavili nezgodovinski narodi. 'Plebejski narodi', ki so se začeli šele prebujati, so bili za samostojno državno življenje komaj zreli, saj je bilo njihovo meščanstvo in delavstvo šele v procesu nastajanja. Usodno in tragično je bilo, da so upravičene zahteve slovanskih narodov postale igra reakcionarnih sil, slovanski narodi pa so v Avstriji bistveno pripomogli k zadušitvi revolucije. Marx in Engels sta reakcionarna stališča avstrijskih Slovanov pojasnjevala z nerazvito razredno strukturo. Engelsova shematska koncepcija revolucionarnih in kontrarevolucionarnih narodov je temeljila na historični situaciji 1848/49, ko je (ruska) carska podložniška vojska skupaj s četami, zvestimi habsburški hiši, ogrozila in zatrla revolucijo. Iz te Marxove in Engelsove paradigme je izšel njun program velike vojne proti Rusiji, ki sta jo povezovala s Poljsko kot ščitom Evrope pred ruskim carizmom. Zmaga nad protirevolucionarno silo na vzhodu bi po njenem mnenju pomenila hkrati obnovev svobodne Poljske, ki je bila po Marxovem in Engelsovem mnenju pomemben člen nove Evrope demokratičnih konstelacij.«¹⁷

Razprava o kontroverznih stališčih obeh klasikov je imela tudi mednarodni odmev; dopolnjena je izšla v srbskem¹⁸ in nemškem prevodu¹⁹ ter predstavlja nekakšen most k osrednjemu, tretjemu in četrtemu Britovškovem raziskovalnemu področju, tj. zgodovini mednarodnega delavskega gibanja in stalinizma/Sovjetske zveze.

14 Marjan Britovšek, *Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji* (Maribor: Obzorja, 1970).

15 Vasilij Melik, »Marjan Britovšek – petinšestdesetletnik,« *Zgodovinski časopis* 43, št. 1 (1989): 120.

16 Fran Zwitter, »Dr. Marjan Britovšek, Anton Fister in revolucija 1848 v Avstriji,« *Zgodovinski časopis* 25, št. 1-2 (1971): 151.

17 Marjan Britovšek, »Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov (1971),« v: Britovšek, *Izbrani spisi*, 203.

18 Marjan Britovšek, »Stavovi Marksa i Engelsa prema slovenskim narodima – istorijski prikaz,« *Medjunarodni radnički pokret* 15, št. 1 (1972): 73–95.

19 Marjan Britovšek, »Die slawische Nationalbewegung und die Perspektiven der Revolution,« v: *Zwischen Utopie und Kritik. Friedrich Engels – ein Klassiker nach 100 Jahren*, ur. Theodor Bergmann et al. (Hamburg: VSA-Verlag, 1996), 140–56.

Marjan Britovšek – prvi slovenski raziskovalec zgodovine mednarodnega delavskega gibanja in še posebej stalinizma

Z raziskovanjem zgodovine mednarodnega delavskega gibanja ter še posebej stalinizma in destalinizacije v Sovjetski zvezi se je Marjan Britovšek umestil, kot je zapisal P. Vodopivec, med tiste redke slovenske zgodovinarje, ki so presegli nacionalne meje pri raziskovanju zgodovine.²⁰ V okviru tega tematskega sklopa je osrednjo pozornost namenil glavnim razvojnim fazam v delavskem gibanju,²¹ njegovi organski in organizacijski rasti ter še posebej njegovim različnim idejnim smerem v okviru I. in II. internacionale: »Zgodovina I. internacionale je prepletena z ideološkim sporom med marksistično in anarhistično koncepcijo vizije socializma. To je bil konflikt o različnih konceptih organizacijskih oblik Internacionale, o metodah socialne revolucije in ciljih socializma. Kot vsak ideološki spor v zgodovini socialnih in verskih bojev se je tudi ta izrodil v sovraštvo med privrženci obeh smeri.«²²

Napisal je vrsto knjig in razprav,²³ ki so bile objavljene v slovenskih in tujejezičnih revijah.²⁴ Med knjigami velja posebej opozoriti na njegovo že omenjeno habilitacijsko delo, ki je dopolnjeno in razširjeno izšlo v dveh knjigah v Beogradu – *Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju* (1965);²⁵ *Gledišta radničkih vodja socijaldemokratije po vojnom pitanju do propasti Druge internacionale* (1966)²⁶ – ter na knjigo *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za Tretjo internacionalo* (1969).²⁷ Pomen in aktualnost tega dela je P. Vodopivec ocenil takole: »Ob izidu je bila Britovškova knjiga upravičeno deležna posebne pozornosti. Ne le zato, ker se redko zgodi, da dobimo v roke delo – in to delo domačega avtorja –, ki se dotika problematike mednarodnega delavskega gibanja, pač pa predvsem zato, ker je čas, ki ga Britovšek obravnava, še vedno silno 'občutljivo' obdobje, prepogosto določeno s kasnejšimi ocenami, ki močno otežujejo zgodovinarjevo delo. Britovšek uvodoma poudarja, da je knjiga 'nadaljevanje tematike, s katero se je intenzivno ukvarjal več kot osem let'.

20 Peter Vodopivec, »Zgodovinopisje,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 15, ur. Alenka Dermastia et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001), 171.

21 Marjan Britovšek, *Zgodovinski pogled na glavne razvojne faze v delavskem gibanju* (Ljubljana: ZDLU Slovenije, 1960).

22 Marjan Britovšek, »Delavsko gibanje in anarhizem (1979),« v: Britovšek, *Izbrani spisi*, 274.

23 Naj na tem mestu opozorimo na njegovo tehtno razpravo »O zgodovini nastanka 'Komunističnega manifesta',« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 11–12 (1971–1972): 145–61. Britovšek jo je predstavil na znanstvenem srečanju »Stoletnica prevoda 'Komunističnega manifesta' v srbsčino« (Pančevo, 4. in 5. oktober 1971) in je izšla kot separat v franc. prevodu pri Srbski akademiji znanosti in umetnosti: *De la genèse historique du »Manifeste du parti communiste«* (Beograd: Académie serbe des sciences et des arts, 1974).

24 Britovšek je bil član uredniških odborov/svetov revij *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (1960–1977), *Mednarodni radnički pokret* (Beograd), *Prilozi za istoriju socializma* (Beograd), *The International Newsletter of Communist Studies* (Köln).

25 Marjan Britovšek, *Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonialnom pitanju* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965).

26 Marjan Britovšek, *Gledišta radničkih vodja socijaldemokratije po vojnom pitanju do propasti Druge internacionale* (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966).

27 Marjan Britovšek, *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za III. internacionalo* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969).

Izčrpne bibliografske priprave tako doma kot v tujini so mu omogočile podrobnejše proučevanje; dodaja pa, da želi njegov prispevek ohraniti izrazito rekonstruktiven značaj z upoštevanjem monografskega vidika obravnave. /.../ Britovškovo delo je opremljeno z obširnimi in izčrpnimi opombami, ki podrobneje argumentirajo posamezna poglavja. Poudarek študije je na razvoju Leninovih političnih ocen in idejnih izhodišč (delo tako opredeljuje že podnaslov: *Lenin v boju za Tretjo internacionalo*); avtor pa poizkuša vestno rekonstruirati tudi vlogo Zinovjeva, Radeka, Buharina, Kamenjeva, Trockega in mnogih drugih, ki so zaradi svoje usode in kasnejših negativnih političnih ocen pogosto odrinjeni na rob ali pa so se celo povsem 'izgubili'. Prav to prizadevanje ima v času, ki kaže ne samo med zgodovinarji, temveč tudi med mlajšo inteligenco nasploh vse večje zanimanje za koncepte, razprave, idejne razlike in nesoglasja med marksističnimi misleci dvajsetih let, poseben in izjemen pomen.«²⁸

V širši javnosti je bilo najbolj odmevno in aktualno Britovškovo raziskovanje »stalinizma in destalinizacije v Sovjetski zvezi«. Brez dvoma je bil M. Britovšek prvi slovenski zgodovinar, ki se je sistematično in znanstveno začel ukvarjati s tem obdobjem, hkrati pa je veljal za največjega slovenskega/jugoslovanskega poznavalca frakcijskih spopadov v bivši Sovjetski zvezi in Kominterni.²⁹ Še več, s svojimi analizami, oprtimi na arhivsko in dokumentarno gradivo, ki ga je proučeval v arhivih in bibliotekah v Moskvi, Berlinu, Leipzigu, na Dunaju, v Amsterdamu in drugje, se je uvrstil med ugledne mednarodne raziskovalce stalinizma. V ospredju njegovih objav te vrste stojijo tri obsežne in temeljne knjige: *Boj za Leninovo dediščino, I–II*, 1976 (hrvaški prev., 1976); *Carizem, revolucija, stalinizem. Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma, I–II*, 1980; *Stalinov termidor*, 1984 (češki prev., 1991). Vsa navedena dela »temeljijo na neposrednih raziskavah, in so vsaj enakovredna, če ne boljša od mnogih del svetovnih avtorjev«, poudarja B. Repe.³⁰ S. Cvetković (Inštitut za novejšo zgodovino v Beogradu) pa je upravičeno zapisal, da je bila »vrednost Britovškovega raziskovalnega dela na tem segmentu sodobne zgodovine še posebno v tem, da naša zgodovinska zavest ni bila obremenjena s političnimi pogledi in enostranskimi razlagami sovjetskega zgodovinoписja, kot je bilo to v drugih socialističnih državah«. ³¹ Zagotovo smo prav s pomočjo teh Britovškovih eruditskih knjig in razprav začeli razumevati srčiko »ruskega« socializma.

28 Peter Vodopivec, »Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno (Lenin v boju za tretjo internacionalo),« *Kronika* 18, št. 1 (1970): 55–57.

29 Kot član uredniškega odbora je M. Britovšek sodeloval pri izdaji stenogramov in dokumentov vseh sedmih kongresov Kominterne, ki jih je izdal Inštitut za mednarodni radnički pokret v Beogradu pod naslovom *Komunistička internacionala – Kominterni* v 12 knjigah (1981–1983), ter napisal »Predgovor k 5. kongresu Kominterne« (6. knj., 1982, v–xxvii).

30 Božo Repe, *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma* (Ljubljana: Sophia, 2003), 193.

31 Slavoljub Cvetković, »Marjan Britovšek kao naučni istraživač istorije medjunarodnog radničkog pokreta,« v: *Britovškov zbornik*, 19.

Vpogled v vsebino Britovškovih knjig o »ruskem oktobru«

Britovšek k »ruskemu oktobru« raziskovalno ni pristopal zgolj kot k boljševškemu aktu revolucionarnega prevzema oblasti (načrtovani boljševiški revoluciji), pač pa ga je – kot se da razbrati že iz naslovov navedenih knjig – razumel in obravnaval v širšem problemskem/tematskem in časovnem okviru. Ta se začne z rusko revolucijo 1905–1907 kot »generalko« za obe revoluciji v letu 1917 in se razteza v sredino tridesetih let, ko je Stalin – kot zmagovalc v frakcijskih bojih, ki so vseskozi pretresali Vsezvezno komunistično partijo (boljševikov) /VKP(b)/ – s svojo »administrativno revolucijo od zgoraj«, s »termidorjem«, dokončno razblinil ideale oktobrske revolucije.

Seveda pa ruski »oktober« v vsej svoji kompleksnosti še zdaleč ni bil le notranja ruska/sovjetska zadeva, saj je zaznamoval polarizacijo sveta v 20. stoletju (kapitalizem–socializem) in usodno vplival tudi na mednarodno delavsko gibanje. V medvojnem »zimmerwaldskem gibanju« levih in centrističnih struj, zraslem na zlomu II. internacionale po izbruhu vélike vojne – to obdobje je Britovšek problemsko osvetlil in analiziral v že citiranem delu *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za III. internacionalo* (1969) –, so bile Leninove ideje o preobrazbi imperialistične vojne v državljansko z nastavkom za socialistično revolucijo zgolj teoretsko sprejete. Za to, da bi se ta položaj lahko spremenil v radikalnem smislu, so bile potrebne dolgoročne revolucionarne akcije, ki bi bile boljševiški politiki zmožne podeliti verodostojnost; to se je zgodilo šele z oktobrsko (načrtovano) boljševiško revolucijo.³² V zaključnem poglavju pričujoče knjige Britovšek obširneje razpravlja o februarški revoluciji leta 1917 v Rusiji in o njenem odmevu v mednarodnem delavskem gibanju. Podrobno osvetli boj med eseri, menjševiki in boljševiki za prevzem oblasti ter na osnovi izvirnega in dokumentarnega gradiva kritično oceni dogajanja, ki so privedla do oktobrske revolucije. Na osnovi izrekanja za ali proti revoluciji (kot nedemokratičnemu aktu prevzemanja oblasti) se je delavsko gibanje po prvi svetovni vojni organizacijsko in idejno razcepilo na socialnodemokratsko in komunistično gibanje, v nacionalnem in internacionalnem pogledu. Glavna gonilna sila nove Komunistične internacionale (KI) so bili od prvega dne njenega obstoja Lenin, boljševiki in oktobrska revolucija.

Naslednje temeljno delo, *Carizem, revolucija, stalinizem* (1980), je zasnovano v obliki sintetičnega zgodovinskega orisa družbenega razvoja domala stotih let v Rusiji, od pomladi narodov 1848 do vključno procesa destalinizacije, ki ga je začel Hruščov. Britovšek »družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma« obravnava v treh tematskih sklopih:

1. *Marx in Engels o carizmu in revolucionarnih perspektivah v Rusiji*: po njuni predstavi je na eni strani Rusija okostenele aristokracije in despotizma, na drugi Rusija

³² Več o tem Latinka Perović, *Planirana revolucija. Ruski jakobinizam i blankinizam* (Beograd: BIGZ in Zagreb: Globus, 1988).

agrarne revolucije. Pričakovanje revolucionarnega razvoja v Rusiji je postalo zanju, po uvedbi kmečkih reform (1861), stalna teza;

2. *Leninov koncept revolucionarne partije med meščanskodemokratsko revolucijo 1905–1907, oktobrsko socialistično revolucijo 1917 in graditvijo socializma*: znotraj slednje tematike je Britovšek analiziral ključna problemska vprašanja in dileme družbenoekonomskega in političnega razvoja sovjetske Rusije/Sovjetske zveze, s katerimi se je soočalo neenotno boljševisko vodstvo v prvih dveh desetletjih po prevzemu oblasti, kot so: vojni komunizem, nova ekonomska politika, teror, birokratizacija, prepoved frakcij, vloga in položaj sindikatov, nacionalno vprašanje, federacija, industrializacija, kolektivizacija idr., pa tudi Leninovo vlogo pri oblikovanju sovjetske ustave in federacije ter njegove napore za premagovanje kriz v Ruski komunistični partiji (boljševikov) /RKP(b)/ med letoma 1918 in 1922. Ta sklop zaključuje Leninov testament: »Nisem prepričan, da bo to oblast znal Stalin vselej zadosti previdno uporabljati. /.../ Stalin je preveč surov /.../ zato predlagam tovarišem, naj premislijo, na kakšen način bi premestili Stalina s položaja generalnega sekretarja«;
3. *Oblikovanje Stalinove osebne oblasti in dogmatska praksa v razvoju socializma*: v ospredju Britovškovega zanimanja je razraščanje Stalinove despotske oblasti v kontekstu frakcijskih bojev znotraj VKP(b), njegova zmotna teorija o odmiranju države s krepitvijo terorja do neslutnih razsežnosti ter še posebej razraščanje njegovega kulta osebnosti, ki je presešel celo kult ruskih carjev. Svoje delo Britovšek zaključuje z »Epilogom k procesu destalinizacije po 20. partijskem kongresu v Sovjetski zvezi«, v katerem prikazuje prizadevanja Stalinovih naslednikov (Hruščov), da bi odpravili najhujše deformacije, ne da bi se lotili poglobljene analize geneze tega pojava.

Sovjetske razlage deformacij stalinizma kot napak Stalina, prikazane na XX. kongresu KPSZ (1956), Britovška kot raziskovalca seveda niso zadovoljile. O tem problemu je napisal študijo *Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti* (1980)³³ ter objavil nekaj razprav: »Ko so skušali pojasniti zgodovinski proces z objektivnimi dejstvi, s pomočjo antivoluntativne marksistične analize, sta CK in Hruščov prišla do subjektivnih sklepov in krivila za vse napake kulta osebnosti.«³⁴ Britovšek opozarja: »Kritike stalinizma ni mogoče reducirati le na kult osebnosti, temveč je treba proučiti družbene okoliščine, ki so dopustile, da je prišlo do takšnega kulta, da se je lahko razvil do takšnih razsežnosti. Ozko zastavljena kritika ni kos razčistiti tega družbenega fenomena. S stalinizmom razumemo sistem, ki je nastajal v specifičnih razmerah graditve sovjetske države v prehodnem obdobju. Pomenil je deformacijo, ki so jo določale posebne zgodovinske okoliščine.«³⁵ In nadaljuje: *Reducirati te deformacije na kult osebnosti pomeni, da s takšnim pristranskim pristopom drsimo v*

33 Marjan Britovšek, *Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti v graditvi socializma* (Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1980).

34 Britovšek, *Stalinov termidor*, 474.

35 Marjan Britovšek, »Delavski razred – avantgarda – partija (1977)«, v: Britovšek, *Izbrani spisi*, 260.

subjektivistični voluntarizem, ko določeno deformacijo epohe prehodnega obdobja vežemo izključno na osebnost. /.../ Sociološka proučevanja prehodnega obdobja od kapitalizma k socializmu so namreč mnogo bolj zapletena, kot je menil Stalin v svoji mehanicistični teoriji.«³⁶

Eno najbolj dramatičnih obdobjev v zgodovini sovjetske republike je bilo, po Britovškovi oceni, obdobje, ko je Lenin zapuščal politično prizorišče, njegovi najožji sodelavci (Zinovjev, Kamenjev, Stalin, Trocki, Buharin) pa so se zapletli v ostre frakcijske boje, vsak je hotel po svoje tolmačiti Leninov nauk. To je bilo obdobje medvladja, ko je bil Lenin zadet od kapi, priklenjen na bolniško posteljo, vodilno jedro partije pa so sestavljali Zinovjev, Kamenjev in Stalin. Uspelo jim je izolirati Trockega in obrzdati njegove bonapartistične tendence, ki jih je izrazil v boju proti CK RKP(b) oziroma proti partijskemu aparatu. V tem boju se je začel vedno bolj uveljavljati Stalin, ki je zaradi taktične spretnosti, pretehtanih nastopov v javnosti, realistične presoje položaja in utrjevanja partijskega aparata postal vodilna osebnost v trojki. To zapleteno obdobje, s poudarkom na frakcijskih bojih znotraj RKP(b) –, ki so globoko posegli tudi v Kominterno ter še posebej v priprave na nemško revolucijo 1923, ko so člani ruskega politbiroja, in to ne brez razloga, računali na možnost izbruha proletarske revolucije v Srednji Evropi – je Britovšek obravnaval v knjigi *Boj za Leninovo dediščino* (1976). Tik pred Leninovo smrtjo je prišlo do razcepa v partiji, ki ga je Lenin v svojem testamentu preroško predvidel, zaradi vedno bolj zaostrenih odnosov med Trockim in vodilnim jedrom, posebno pa med Trockim in Stalinom. Trocki je s svojim nastopom proti CK RKP(b) in proti aparatu partije vsekakor spodkopaval in ogrozil organizacijsko strukturo leninske partije, hkrati pa je s svojim nebrzdanim nastopom omogočil Stalinu, da je okreplil svoj položaj v vodilnem jedru, je v zaključku poudaril Britovšek.

V tretjem temeljnem delu – *Stalinov termidor* (1984) – je Britovšek raziskoval usodo revolucije in socializma v Sovjetski zvezi po Leninovi smrti. V teh okvirih se je lotil še podrobnejše analize vzvodov Stalinove osebne oblasti in v tem kontekstu idejnih bojev v VKP(b), iz katerih je Stalin z najbolj grobimi metodami izšel kot zmagovalec: »Zmagoviti obračun – tako z levo Združeno opozicijo (Trocki, Zinovjev, Kamenjev) kot z desno (Buharin) – je omogočil Stalinu, da se je razglasil za edinega dediča in nadaljevalca Leninovega nauka. Buharinova skupina, ki jo je Stalin označil za desno opozicijo, je predstavljala zadnji poskus, da ohranijo v VKP(b) kolektivno vodstvo in preprečijo Stalinovo osebno diktaturo. Buharinov poraz je imel še posebej velike socialne posledice. Za razliko od boljševiške levice, ki je predstavljala disidentsko skupino voditeljev brez socialne baze, je imela desna opozicija močno množično podporo v deželi; njeno kmečko politiko je podpirala večina kmetov. Spor med Stalinom in Buharinom je z zgodovinskega vidika predstavljal uvod v »politično revolucijo od zgoraj« in v zgodovinsko obdobje stalinizma.»³⁷

36 Ibid., 263, 264.

37 Marjan Britovšek, »Razraščanje Stalinovega despotizma v ognju frakcijskih bojev (1998),« v: Britovšek, *Izbrani spisi*, 359.

Britovšek je Stalinovo obdobje delil v dve podobdobji: prvo – do Kirove smrti (1934) –, v katerem je Stalin brezobzirno obračunal z levo (Trocki) in desno (Buharin) opozicijo; drugo, v katerem prevladujejo despotske poteze njegovega značaja in vladanja. Ko so Stalinu na 7. kongresu Kominterne (1935) priznali, da je skupaj z Marxom, Engelsom in Leninom četrti klasik marksizma, je to pomenilo višek njegove moči. Na 18. partijskem kongresu, ki so ga sklicali marca 1939, po »veliki čistki«, je bil Stalin že absolutni diktator. CK in njegovi izvršilni organi (politbiro, organizacijski biro in sekretariat), izvoljeni na tem kongresu, so bili zgolj osebni posvetovalni organi generalnega sekretarja CK – Stalina. Britovšek posebej poudarja, da se od takrat Stalin ni več oziral na politbiro in plenum CK niti ni skliceval kongresov partije; nastavitve in imenovanja je izvajal sam, torej brez odobritve plenumov in kongresov. Pred sklicem naslednjega kongresa je hotel doseči predvsem dva cilja: »uzakonitev« svoje osebne diktature v partiji in državi z uradnim priznanjem kulta osebnosti ter s partijskim statutom. Razraščanje Stalinove birokratsko-administrativne »revolucije od zgoraj« so spremljali hude deformacije na vseh področjih družbenega življenja in pošastno uničevanje leninskih kadrov, kar je položilo temelje kulta osebnosti in velikodržavja, kult despota pa je dobil mitološke razsežnosti. Kriza v vrhovih Stalinove partije se je vse bolj zaostrovala in se končala s skrivnostno Stalinovo smrtjo, zaključuje Britovšek to svoje delo.

Stalinizem, povzema Britovšek, pomeni specifično deformacijo izvajanja oblasti, ki je zrastle na temeljih proletarske družbe. Stalinizem je socialno porodila začasna, relativna osamosvojitve voditeljev od njihove družbene baze. Diktatura proletariata je dobila značaj nadomestne diktature; pri tem so državno oblast odtujili njenim dejanskim družbenim nosilcem. Stalin se ni boril samo za oblast, temveč za določeno smer v notranji in zunanji politiki. Stalinovih prestopkov ni mogoče pojasniti s paranojo ali kako drugo duševno boleznijo. Stalin je bil politik, ki je uporabljal makiavelistične metode; njegovi prestopki so se skladali z njegovimi cilji.³⁸

O odmevnosti Britovškovega dela »Stalinov termidor«

Britovškova dela so ob izidu vzbudila veliko pozornost slovenske javnosti, saj so odprla številna zgodovinska, idejna, sociološka in politična vprašanja, hkrati pa so predstavljala izhodišče za širše spraševanje o stalinizmu, kultu osebnosti, Oktobru in njegovi usodi. Naj spomnimo, da je uredništvo *Naših razgledov* povabilo večje število družboslovcev, zgodovinarjev, publicistov, da v kratkih prispevkih opredelijo svoje poglede na vprašanja, ki jih odpirajo Britovškove knjige; prispevki so bili objavljeni v *Naših razgledih* v drugi polovici leta 1981. Revija *Anthropos* pa je januarja 1985 organizirala »Razgovor ob izidu Britovškove knjige *Stalinov termidor*«; avtorski prispevki (Avgusta Lešnika, Cvetke Tóth, Dubravke Stajić, Vere Mujbegović in Ludvika Čarnija) so bili objavljeni v št. 3-4/1985. Poudarimo ključne misli.

³⁸ Ibid., 16.

»Britovšek v knjigi *Stalinov termidor* nadaljuje s proučevanjem in poglobljanjem enega ključnih problemov zgodovine komunističnega gibanja, ki je bistveno in usodno vplivalo in zaznamovalo polpretekli in sedanji tok marksistične misli ter celotni razvoj sovjetskega in mednarodnega delavskega gibanja, tj. stalinizma. Ta ključni problem, ki se ga vse prepogosto obravnava površinsko in aktualistično, raziskuje Britovšek v kompleksnem zgodovinskem procesu njegovega nastajanja. Zato bi kazalo na tem mestu opozoriti, da vsa tri Britovškova dela – *Boj za Leninovo dediščino* (1976), *Carizem, revolucija, stalinizem* (1980), *Stalinov termidor* (1984) – tvorijo trilogijo, saj zaokrožajo avtorjeve raziskave 'ruske stvarnosti' od 19. stoletja do sodobnosti.«³⁹

»Za vsakega, ki razmišlja o tem fenomenu (stalinizmu), se zastavlja dokaj težavna naloga, priti do take zgodovinsko-pojmovne rekonstrukcije tega, kar je ruska revolucija (priljubljen izraz Rose Luxemburg za oktobrsko revolucijo) doživljala kot svojo 'najintimnejšo' zgodovinsko dilemo in protislovje v svojih zelo težkih in tudi glede na neposredne protagoniste po Leninovi smrti, tj. Leninovo gardo oz. Leninsko partijo v celoti, zahtevnih prvih in začetnih poskusih nadaljevanja institucionalizacije revolucije in izgradnje socializma v času po Leninu. Zgodovinski nasledek te institucionalizacije revolucije je bil pač Stalinov termidor, zato se upravičeno vedno znova zastavlja vprašanje, kje v tem procesu, ko revolucionarno gibanje prehaja v legalno institucionalne forme političnega in vsesplošnega družbenega življenja, so dejanski nastavki, tudi kot zgodovinska podlaga, za Stalinov termidor in za dejstvo, da revolucija sama pristane v termidorju, sarkastično potrjujoč v času francoske revolucije izrečeno misel, da revolucija žre svoje lastne revolucionarje – kot bog Saturn svoje otroke.«⁴⁰

»Britovškova raziskava stalinizma temelji na empiričnih dejstvih, ki vodijo v sintezo makro ravni raziskovanja (družbeni procesi, frakcijski boji) z mikro ravnijo (osebnosti boljševiških voditeljev, njihove ideološke platforme). Posebej je raziskal odnos med Stalinom kot političnim voditeljem in VKP(b). Enostranskosti, ki jih najdemo v raziskavah Isaaca Deutscherja,⁴¹ ki predstavljajo 'the study of case', so Britovška privedle do preučevanja vzročne zveze med političnim sistemom in ideološkimi stališči, ki so bila sporna. Precej prostora je posvetil vodilnim idejam partijskih frakcij. /.../ Avtor je tezo o 'termidorskem značaju' Stalinove politične dejavnosti preveril v njenem političnem in ideološkem smislu – kot degeneracijo osnovnega cilja oktobrske revolucije, izgradnje demokratične družbe, v kateri je socializem samo prva razvojna faza. Če je revolucija nasilno avtoritarno dejanje osvajanja oblasti, se postavlja vrsta vprašanj o konstituiranju celotne družbenoekonomske in politične ureditve po osvojitvi oblasti v imenu delavskega razreda. Niti leva niti desna opozicija nista oporekali nujnosti nasilnih metod v začetni fazi vzpostavljanja oblasti; obe pa sta se motili – nekaj zaradi podcenjevanja faktorja zaostalosti in zgodovinskih nasledkov

39 Avgust Lešnik, »Razgaljeni stalinizem«, *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 231–35, tu 231.

40 Cvetka Tóth, »Kakšno sporočilo prinaša najnovejše delo dr. Marjana Britovška 'Stalinov termidor' in v kakšnem kontekstu?«, *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 236–44, tu 237.

41 Issac Deutscher, *Stalin. Politična biografija* (Zagreb: Globus, 1977).

v Rusiji,⁴² deloma pa zaradi revolucionarne zahteve po hitrejših in vsebinskih spremembah družbe.«⁴³

»Znotraj fenomena stalinizma zavzema tema o odnosu Stalina in Kominterne posebej pomembno mesto. Tema, ki zahteva veliko pozornosti, doslej še ni bila nikjer celovito obdelana, medtem ko je M. Britovšek podal samo osnovne obrise. Na pomembno vprašanje – ali je bila KI stalinistična organizacija oziroma epifenomen stalinizma – dobivamo danes v glavnem *a priori* pritrديلen odgovor. Toda tudi tu moramo upoštevati zgodovinsko stališče, ki kaže, da med KI in stalinizmom ne bi smeli postavljati enačaja. Če upoštevamo, da se je KI oblikovala na valovih revolucionarnega vrenja v Evropi leta 1919 in je dobivala inspiracijo predvsem iz Leninovih idej in tem, ki so bile formulirane kot temeljne ideje KI v obdobju 1919–1924, to je na prvih petih kongresih, potem lahko vidimo, da je bila KI organizacijsko, idejno in teoretsko utemeljena in ustanovljena brez Stalina oziroma z njegovim minimalnim in nebitnim sodelovanjem. V tem smislu pa je zelo pomembno obdobje od 1924 do 1929, ko Stalin začne postopno 'prevzemati' KI in ko revolucionarno organizacijo s svetovnimi cilji dejansko spreminja v instrument svoje notranje in zunanje politike. Preučevanje tega obdobja je zelo pomembno, ker se je tedaj zgodilo vse, kar je določalo nadaljnjo usodo Sovjetske zveze in Kominterne, in ker se je takrat oblikoval in vzpostavil sistem, ki ga kasneje opredelimo kot stalinizem. /.../ Veliko družbenozgodovinskih okoliščin je prispevalo k stalinističnim tendencam, te pa so: 1. stagnacija revolucionarnih procesov v svetu; 2. problemi v Sovjetski zvezi in boj z opozicijo; 3. krize mnogih komunističnih partij, njihov ilegalni status in iskanje zaslombe v čvrstem in močnem centru (KI). Že od leta 1930 se v Kominterni ne menjajo samo osebe, marveč se spreminja tudi idejna osnova. S tezo o brezpogojni podpori izgradnji 'socializma v eni deželi', kar naj bi bila prvobitna naloga vsake komunistične partije, je bila narejena revizija temeljnih načel proletarskega internacionalizma, kakor ga je formuliral Lenin. Boj za varnost Sovjetske zveze je postal glavna naloga, sama KI pa se je postopoma spreminjala od samostojne organizacije v 'sekcijo' VKP(b). S kultom leninizma je Stalin ustvaril idejno osnovo za svojo praktično in teoretsko nadmoč in absolutno osebno oblast. Ko je VKP(b) podredil svojemu aparatu, pa tudi centralne organe Kominterne, ni mogel v enaki meri podrediti komunističnih partij, glede na to, da so vladale velike razlike glede stopnje zanimanja Sovjetske zveze za posamezne dežele in partije,« poudarja V. Mujbegović.⁴⁴

42 »Nadaljnje raziskave pojava stalinizma morajo temeljiti na multidisciplinarnem pristopu, ki bo upošteval dejstvo, da 'avtoritarnost' ni le mednarodni pojav, marveč da se poraja tudi iz konkretne zgodovine in politične tradicije posameznih družb; raziskovanje stalinizma se nujno opira na raziskovanje zgodovinskih virov dveh odločilnih strani politične tradicije in kulture: 'demokratične' in 'avtoritarne'. Brez konkretno-zgodovinskega raziskovanja zgodovinskega porenja teh dveh tradicij ne moremo priti do sintetičnih rezultatov. Drugačni pristopi se zvajajo na preneglano sklepanje o apriorni avtoritarnosti delavskega gibanja, kar pripelje do ideologizacije problema,« argumentirano poudarja Dubravka Stajić, »Marjan Britovšek, 'Stalinov termidor',« *Teorija in praksa* 23, št. 9-10 (1986): 1078.

43 Dubravka Stajić, »Razgovor ob izidu Britovškove knjige 'Stalinov termidor',« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 250–55, tu 252 in 253.

44 Vera Mujbegović, »Razgovor ob izidu Britovškove knjige 'Stalinov termidor',« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 248–50, tu 249 in 250.

Ne bo odveč, če v tem kontekstu spomnimo na še vedno aktualno opozorilo L. Čarnija: »V tuji in naši literaturi je bila večkrat zapisana misel, da ima stalinizem svoj izvor pri Leninu ali celo pri Marxu. Po tej logiki ima fašizem, ki ga ne moremo enačiti ali primerjati s stalinizmom, svoj izvor v meščanski demokraciji ali celo pri glasnikih buržoazne družbe. Razmišljali pa bi lahko tudi tako, to bi najbrž bolj ustrezalo zapisani misli, da so bili Stalinovi predhodniki Lenin, Marx, Hegel, Kant itd. vse do grških mislecev, ker je imel vsak določenega predhodnika ali predhodnike. Tako razmišljanje ne sili v raziskovanje stvarnih zgodovinskih okoliščin, zato je bolje, da ga čimprej pozabimo.«⁴⁵

Zaključek

Poudariti velja, da Britovšek ni pisal o stalinizmu kot veliki temi, tj. ekskluzivistično, prav tako njegovo raziskovanje pričujoče tematike ni bilo neposredno politično motivirano. Nasprotno, v svojem raziskovanju je osrednjo pozornost namenil temeljiti zgodovinski rekonstrukciji stalinizma kot političnega in družbenega sistema, in to na podlagi verodostojnega arhivskega gradiva in dokumentov. Vseskozi je bil prepričan, da šele takšen pristop omogoča odprto, resno in znanstveno umirjeno razpravo na daljši rok v mednarodnih okvirih. V kontekstu povedanega ne gre prezreti, da je prof. Britovšek čutil omejene možnosti odprtega/svobodnega razpravljanja z raziskovalci z vzhoda in zahoda v obdobju hladne vojne.

So pa zato prelomne družbene spremembe vzhodno od »železne zavese«, ki so sledile »padcu« berlinskega zidu (1989), omogočile tudi začetek sodelovanja ter živahnega in organiziranega razpravljanja o »stalinizmu« med raziskovalci z obeh polov, v katerega se je aktivno vključil tudi M. Britovšek. Ključno vlogo v tem »združevalnem« procesu zagotovo pripada prof. Th. Bergmannu,⁴⁶ ki je v Wuppertalu, Engelsovem rojstnem kraju, obudil in organiziral mednarodne konference, na katerih je z referati sodeloval tudi M. Britovšek: o Nikolaju Buharinu⁴⁷ (1988), Levu Trockem⁴⁸ (1990), V. Iljiču Leninu⁴⁹ (1993) in Friedrichu Engelsu⁵⁰ (1995). »Posebne pozornosti konferenčnega avditorija je bil deležen Marjan Britovšek

45 Ludvik Čarni, »Ob knjigi dr. M. Britovška 'Stalinov termidor',« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 245–48, tu 248.

46 Prof. Theodoru Bergmannu (1916–2017) smo se – ob njegovi 90-letnici – poklonili z jubilejnim zbornikom (Festschrift): *Ausblicke auf das vergangene Jahrhundert. Die Politik der internationalen Arbeiterbewegung von 1900 bis 2000*, ur. Wladislaw Hedeler et al. (Hamburg: VSA-Verlag, 1996). Študijo o jubilarntu je napisal Mario Keßler: »Theodor Bergmann – Eine biographische Skizze« (str. 13–22); Britovšek pa razpravo: »Stalins und Bucharins Vision des Sozialismus« (str. 49–58). Za *Britovškov zbornik* (1996) je T. Bergmann prispeval študijo »Od boljševidacije Kominterne do uničenja svetovnega komunističnega gibanja« (str. 185–98).

47 Marjan Britovšek, »Der Endkampf mit Stalin in Jahre 1929,« v: »Liebling der Partei«. *Bucharin – Theoretiker des Sozialismus*, ur. Theodor Bergmann in Gert Schäfer (Hamburg: VSA-Verlag, 1989), 61–71.

48 Marjan Britovšek, »Die Dilemmata des 'Neuen Kurses' von Leon Trotzki,« v: *Leo Trotzki. Kritiker und Verteidiger der Sowjetgesellschaft*, ur. Theodor Bergmann in Gert Schäfer (Mainz: Decaton, 1993), 194–207.

49 Marjan Britovšek, »Die erste sowjetische Verfassung und die Bildung der Föderation,« v: *Lenin. Theorie und Praxis in historischer Perspektive*, ur. Theodor Bergmann et al. (Mainz: Decaton Verlag, 1994), 232–42.

50 Gl. op. 19.

tako glede referata 'Buharinovi ekonomski in politični pogledi – s poudarkom na Buharinovem boju proti Stalinovi kolektivizaciji 1928/29' kot tudi predstavitev svoje knjige *Stalinov termidor*.⁵¹

»Britovšek se je uvrstil med ugledne raziskovalce stalinizma«, je zapisal L. Čarni in dodal: »Raziskovalcem po razpadu Sovjetske zveze se, vsaj tako se sliši, obetajo vzpodbudnejše razmere za delo, če so oziroma bodo ustrezni arhivi dostopni. Njihove sodbe bodo celovitejše, kakor sodbe dosedanjih raziskovalcev, trdnejše, na različne načine poglobljene itd. Tudi v tem primeru bo Britovškovo raziskovanje zaradi načina dela ohranilo vrednost kot prispevek k razumevanju političnih dogajanj v Sovjetski zvezi in k oceni hotenj in dejanj vodilnih političnih osebnosti.«⁵²

V tem kontekstu se zastavlja še vprašanje, v katero teoretsko šolo raziskovalcev stalinizma bi umestili M. Britovška. Če sledimo tipologiji, ki jo je pred leti postavil G. Boffa v svojem delu *Fenomen Stalin* (1985),⁵³ smo še najbližje odgovoru, da se zagotovo ni umeščal v t. i. »šolo kontinuitete«, kot bi morda na prvi pogled skleпали iz naslova njegovega dela *Carizem, revolucija, stalinizem* (1980); tega je treba razumeti v smislu dialektičnega zakona »negacija negacije«. Po ocenjevanju stalinizma bi ga lahko (pogojno) umestili v »šolo termidorja«, ne nazadnje tudi po nedvoumnem naslovu dela *Stalinov termidor* (1984). V podkrepitev naj spomnim na strnjeno misel, ki jo je izrekel v enem izmed mnogih intervjujev, ki jih je imel o stalinizmu. Na novinarsko vprašanje Bernarda Nežmaha, objavljeno v *Mladini* (15. februarja 1994), »Ali je možna obnovitev komunizma v Rusiji?«, je M. Britovšek odgovoril: »Komunizem je evropski pojav, to je socialna demokracija, to je 200 let razvoja, to ni le Marx, to so korenine iz francoske revolucije. Veste, Stalin je (s svojim termidorjem) uničil komunizem. Komunizem stalinskega formata se ne more več ponoviti. To je najbolj brutalna oblika uničenja človeške individualnosti, pridobitve francoske revolucije.«⁵⁴

Prof. Britovšek je svoje raziskovalne rezultate, kot že omenjeno, mednarodni strokovni javnosti prezentiral na številnih mednarodnih zborovanjih in simpozijih, na katerih je vselej vzbudil posebno pozornost, pa tudi s prevodi knjig in razprav v tujih revijah in zbornikih. Zato tudi ni bilo naključje, da ga je Mednarodni inštitut za socialno zgodovino (IISH) v Amsterdamu (v 90. letih minulega stoletja) uvrstil med ugledne sodelavce mednarodnega raziskovalnega projekta *Kominterna*, mednarodno uveljavljena revija *The International Newsletter of Communist Studies* (Köln-Mannheim-Berlin) pa izvolila v svoj izdajateljski svet.

51 Avgust Lešnik, »Mednarodni Buharinov simpozij (Wuppertal, 10.–13. oktober 1988)«, *Zgodovinski časopis* 43, št. 1 (1989): 131.

52 Čarni, »Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška«, v: *Britovškov zbornik*, 13, 14.

53 Giuseppe Boffa, *Fenomen Stalin* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985).

54 Britovšek, *Izbrani spisi*, 18.

In prav Britovškovi odmevni rezultati znanstvenoraziskovalnega dela doma in v tujini, njegova vpetost v mednarodne raziskovalne projekte ter uspešno sodelovanje z raziskovalci uglednih mednarodnih institucij so botrovali odločitvi njegovih sodelavcev, da se mu ob 70-letnici in hkratni upokojitvi (1993) oddolžimo za dolgoletno in ustvarjalno delo s priložnostnim zbornikom ter na ta način obogatimo tudi področja, s katerimi se je ukvarjal. Rezultat skupnega »projekta« – petdesetih priznanih tujih in domačih raziskovalk in raziskovalcev (iz Avstrije, Francije, Hrvaške, Italije, Nemčije, Nizozemske, Rusije, Slovenije, Srbije in Švice), s katerimi je Britovšek sodeloval ali/in soustvarjal – je bila izdaja 530 strani obsežnega zbornika z naslovom *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik*,⁵⁵ pri čemer ne gre prezreti, da problematika »socialnih idej« vsebinsko simbolizira celotni Britovškov znanstveni opus. Naj na tem mestu bralstvo opozorim tudi na ponatis Britovškovih razprav v njegovih *Izbranih spisih* (2015).⁵⁶ Kako cenjen in spoštovan je bil Britovšek v mednarodnih raziskovalnih krogih, lahko razberemo iz spominskega zapisa B. Bayerleina, pobudnika, soustanovitelja in glavnega urednika revije *The International Newsletter of Communist Studies*: »Adieu, Marjan!«⁵⁷

Viri in literatura

- Bayerlein, Bernhard. »Adieu, Marjan! In memoriam Marjan Britovšek.« *The International Newsletter of Communist Studies Online* 15, št. 22 (2009): 357, 358. Dostopno na: http://newsletter.icsap.de/home/data/pdf/INCS_22_ONLINE.pdf (15. 2. 2018).
- Boffa, Giuseppe. *Fenomen Stalin*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- Britovšek, Marjan. »Stalins und Bucharins Vision des Sozialismus.« V: *Ausblicke auf das vergangene Jahrhundert. Die Politik der internationalen Arbeiterbewegung von 1900 bis 2000*, ur. Wladislaw Hedeler et al., 49–58. Hamburg: VSA-Verlag, 1996.
- Britovšek, Marjan. »Delavski razred – avantgarda – partija (Zgodovinski oris).« *Teorija in praksa* 14, št. 5-6 (1977): 456–78 [ponatis: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 243–65].
- Britovšek, Marjan. »Delavsko gibanje in anarhizem.« *Časopis za kritiko znanosti* 7, št. 35–36 (1979): 105–86 [delni ponatis: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 267–83].
- Britovšek, Marjan. »Der Endkampf mit Stalin in Jahre 1929.« V: »*Liebling der Partei*«. *Bucharin – Theoretiker des Sozialismus*, ur. Theodor Bergmann in Gert Schäfer, 61–71. Hamburg: VSA-Verlag, 1989.
- Britovšek, Marjan. »Die Dilemmata des 'Neuen Kurses' von Leon Trotzki.« V: *Leo Trotzki. Kritiker und Verteidiger der Sowjetgesellschaft*, ur. Theodor Bergmann in Gert Schäfer, 194–207. Mainz: Decaton, 1993.

55 Avgust Lešnik, ur., *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies* (Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996).

56 Britovšek, *Socialna zgodovina*.

57 Bernhard Bayerlein, »Adieu, Marjan! In memoriam Marjan Britovšek,« *The International Newsletter of Communist Studies Online* 15, št. 22 (2009): 357, 358.

- Britovšek, Marjan. »Die erste sowjetische Verfassung und die Bildung der Föderation.« V: *Lenin. Theorie und Praxis in historischer Perspektive*, ur. Theodor Bergmann et al., 232–42. Mainz: Decaton Verlag, 1994.
- Britovšek, Marjan. »Die slawische Nationalbewegung und die Perspektiven der Revolution.« V: *Zwischen Utopie und Kritik. Friedrich Engels – ein »Klassiker« nach 100 Jahren*, ur. Theodor Bergmann et al., 140–56. Hamburg: VSA-Verlag, 1996.
- Britovšek, Marjan. »O zgodovini nastanka 'Komunističnega manifesta'.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 11–12 (1971–1972)*: 145–61 [ponatis: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 225–42].
- Britovšek, Marjan. »Razraščanje Stalinovega despotizma v ognju frakcijskih bojev.« V: *Čarnijev zbornik (1931–1996)*, ur. Alojz Cindrič, 53–63. Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1998 [ponatis: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 357–71].
- Britovšek, Marjan. »Stavovi Marksa i Engelsa prema slovenskim narodima – istorijski prikaz.« *Medjunarodni radnički pokret* 15, št. 1 (1972): 73–95.
- Britovšek, Marjan. »Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov.« V: *Simpozij »Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja«*, ur. Ivan Hvala, 266–97. Ljubljana: Anthropos & Teorija in praksa, 1971 [ponatis: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik (Ljubljana: ZZ FF, 2015), 181–222].
- Britovšek, Marjan. *Anton Füstler in revolucija 1848 v Avstriji*. Maribor: Obzorja, 1970.
- Britovšek, Marjan. *Boj za Leninovo dediščino, I–II*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- Britovšek, Marjan. *Carizem, revolucija, stalinizem. Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma, I–II*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Britovšek, Marjan. *De la genèse historique du »Manifeste du parti communiste«*. Beograd: Académie serbe des sciences et des arts, 1974.
- Britovšek, Marjan. *Gledišta radničkih vodja socijaldemokratije po vojnom pitanju do propasti Druge internacionale*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966.
- Britovšek, Marjan. *Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti v graditvi socializma*. Ljubljana: Zavod SRS za šolstvo, 1980.
- Britovšek, Marjan. *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1964.
- Britovšek, Marjan. *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za III. internacionalo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1969.
- Britovšek, Marjan. *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- Britovšek, Marjan. *Stalinov termidor*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
- Britovšek, Marjan. *Stalinův termidor*. Praha: Naše vojsko, 1991.
- Britovšek, Marjan. *Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965.
- Britovšek, Marjan. *Zgodovinski pogled na glavne razvojne faze v delavskem gibanju*. Ljubljana: ZDLU Slovenije, 1960.
- Cindrič, Alojz. »Bibliografija prof. dr. Marjana Britovška.« V: *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik*, ur. Avgust Lešnik, 21–26. Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996.
- Cvetković, Slavoljub. »Marjan Britovšek kao naučni istraživač istorije medjunarodnog radničkog pokreta.« V: *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik*, ur. Avgust Lešnik, 17–19. Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996.
- Čarni, Ludvik. »Ob knjigi dr. M. Britovška 'Stalinov termidor'.« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 245–48.
- Čarni, Ludvik. »Ob sedemdesetletnici Marjana Britovška.« V: *Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik*, ur. Avgust Lešnik, 13–15. Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996.

- Deutscher, Issac. *Stalin. Politična biografija*. Zagreb: Globus, 1977.
- Jerman, Frane. *Slovenska modroslovna pamet*. Ljubljana: Prešernova družba, 1987.
- Keßler, Mario. »Theodor Bergmann – Eine biographische Skizze.« V: *Ausblicke auf das vergangene Jahrhundert. Die Politik der internationalen Arbeiterbewegung von 1900 bis 2000*, ur. Wladislaw Hedeler et al., 13–22. Hamburg: VSA-Verlag, 1996.
- Lazarevič, Žarko. »Identitete in imena gospodarskega zgodovinopisja v Sloveniji.« *Ekonomika i ekohistorija* 8, št. 8 (2012): 116–36.
- Lešnik, Avgust, ur. *Križa socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete, 1996.
- Lešnik, Avgust. »Mednarodni Buharinov simpozij (Wuppertal, 10.–13. oktober 1988).« *Zgodovinski časopis* 43 št. 1 (1989): 129–31.
- Lešnik, Avgust. »Razgaljeni stalinizem.« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 231–35.
- Lešnik, Avgust. »Znanstveni in publicistični opus zaslužnega prof. dr. Marjana Britovška – med socialno zgodovino in historično sociologijo (Predgovor urednika).« V: Marjan Britovšek, *Socialna zgodovina – Historična sociologija. Izbrani spisi*, ur. Avgust Lešnik, 7–24. Ljubljana: ZZ FF, 2015.
- Melik, Vasilij. »Marjan Britovšek – petinšestdesetletnik.« *Zgodovinski časopis* 43, št. 1 (1989): 120, 121.
- Mujbegović, Vera. »Razgovor ob izidu Britovškove knjige 'Stalinov termidor'.« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 248–250.
- Perović, Latinka. *Planirana revolucija. Ruski jakobinizam i blankizam*. Beograd: BIGZ; Zagreb: Globus, 1988.
- Repe, Božo. *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Sophia, 2003.
- Skocpol, Theda. *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Smith, Dennis. *Vzpon historične sociologije*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2011.
- Stajić, Dubravka. »Marjan Britovšek, Stalinov termidor.« *Teorija in praksa* 23, št. 9-10 (1986): 1078–81.
- Stajić, Dubravka. »Razgovor ob izidu Britovškove knjige 'Stalinov termidor'.« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 250–55.
- Tóth, Cvetka. »Kakšno sporočilo prinaša najnovejše delo dr. Marjana Britovška 'Stalinov termidor' in v kakšnem kontekstu?.« *Anthropos* 17, št. 3-4 (1985): 236–44.
- Vodopivec, Peter. »Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno (Lenin v boju za tretjo internacionalo).« *Kronika* 18, št. 1 (1970): 55–57.
- Vodopivec, Peter. »Zgodovinopisje.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 15, ur. Alenka Dermastia et al., 165–72. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001.
- Zwitter, Fran. »Dr. Marjan Britovšek, Anton Fister in revolucija 1848 v Avstriji.« *Zgodovinski časopis* 25, št. 1-2 (1971): 144–51.

Avgust Lešnik

**THE “RUSSIAN OCTOBER” IN THE SCIENTIFIC OPUS
OF THE HISTORIAN MARJAN BRITOVŠEK**

SUMMARY

Professor Marjan Britovšek (1923–2008) was the first Slovenian historian to systematically and scientifically research the history of the international workers' movement, especially Stalinism and destalinisation in the Soviet Union, while he was at the same time known as the foremost Slovenian/Yugoslav expert in the conflicts between the fractions in the former Soviet Union and Comintern. With his analyses, based on the archive and documentary materials that he studied in the archives and libraries in Moscow, Berlin, Leipzig, Amsterdam, Vienna, etc., he asserted himself as one of the renowned international researchers of Stalinism. Britovšek's research of this segment of contemporary history was valuable especially because our (Slovenian/Yugoslav) historical conscience was not burdened with the political outlooks and one-sided explanations of the Soviet historiography, which was notable in the other socialist countries before the fall of the Berlin Wall.

Britovšek's work on this topic culminated in the lengthy books, crowning the author's research of the “Russian reality” since the beginning of the 19th century until the destalinisation in the 1950s and 1960s: *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za tretjo internacionalo (Revolutionary Ideological Watershed During World War I. Lenin in the Struggle for the Third International, 1969)*; *Boj za Leninovo dediščino (The Struggle for Lenin's Legacy, 1976)*; *Carizem, revolucija, stalinizem. Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma (Tsarism, Revolution, Stalinism. Social Development in Russia and the Perspectives of Socialism, 1980)*; *Korenine stalinizma in negativne posledice kulta osebnosti (The Roots of Stalinism and the Negative Consequences of the Personality Cult, 1980)*; *Stalinov termidor (Stalin's Thermidor, 1984)*. At the time of their publication, Britovšek's works, based on hands-on research, stirred up considerable attention of the expert as well as the general public, as they raised numerous historical, ideological, sociological, and political questions; while they at the same time represented a foundation for a broader examination of Stalinism, the cult of personality, as well as the October and its ultimate destiny.

Britovšek did not research the “Russian October” (the envisioned Bolshevik Revolution) merely as the Bolshevik act of the revolutionary takeover of power, but rather – as it is already obvious from the titles of the aforementioned books – understood and examined it in the wider framework of issues, topics, and time. This framework began with the Russian Revolution 1905–1907 as a “dress rehearsal” for both revolutions that took place in 1917, and extended into the middle of the 1930s when Stalin – who emerged victorious from the struggle between fractions that kept taking place in the All-Union Communist Party (Bolsheviks) – hereinafter VKP(b).

Stalin's "administrative revolution from above" and "Thermidor" ultimately put an end to the ideals of the October Revolution.

The paper examines the key issues and dilemmas regarding the socio-economic and political development of the Soviet Russia or the Soviet Union, which the disunited Bolshevik leadership faced during the first two decades after their takeover of power, including the following: wartime communism, new economic policy, terror, bureaucratisation, prohibition of factions, role and position of trade unions, national question, federation, industrialisation, collectivisation, and so on.

Britovšek's research of these issues in the period of Leninism and Stalinism (which Britovšek distinguished rather than equated!) is based on the empirical facts, resulting in the synthesis between the macro level of the research (social processes, conflicts between factions, etc.) and the micro level (personalities of Bolshevik leaders, their ideological platforms, etc.). He researched the relationship between Stalin as a political leader and the VKP(b) especially closely. The one-sided views like those found in Isaac Deutscher's research – which represented "the case study" at the time of Britovšek's work – encouraged Britovšek to start studying the causal relationship between the political system and the disputable ideological standpoints. He paid special attention to the leading ideas of the Party fractions (Trotsky, Bukharin, Zinoviev, Radek, Kamenev, and others). Britovšek verified the thesis of the "Thermidor character" of Stalin's political activities in its political and ideological sense – as the degeneration of the primary goal of the October Revolution: the construction of a democratic society where socialism was only supposed to be the first stage of development. If a revolution is a violent authoritarian act of assuming the power, then a wide range of questions present themselves about the constitution of the whole socio-economic and political system after the takeover of power in the name of the working class. Neither the leftist nor the rightist opposition disputed the unavoidability of the violent methods at the initial stages of the assumption of power. However, both of these sides were wrong: partially due to the underestimation of the factor of Russia's backwardness and historical heritage, and partially due to the revolutionary demands for swifter and substantive changes of the Soviet society.

Naturally, the "Russian October" in all its complexity was not merely an internal Russian/Soviet matter, as it characterised the polarisation of the world in the 20th century (capitalism–socialism) as well as influenced the international workers' movement fatally. The Zimmerwald movement, based on the demise of the Second International due to the outbreak of the World War, accepted Lenin's ideas about the transformation of the imperialist war into a civil war merely on the theoretical level. Long-term revolutionary actions, capable of bestowing authenticity upon the Bolshevik politics, were required in order to change this situation in the radical sense; and this did not happen until the (planned) October Revolution. On the basis of either supporting or rejecting the Revolution (as an undemocratic act of assuming the power), after World War I the workers' movement split, in terms of its organisation and ideology, into the socialist and communist movements – in the national as well as

international sense. Since the very first day of its existence, the main driving force of the new Communist International included Lenin, the Bolsheviks, and the October Revolution.

The important question whether the Communist International was a Stalinist organisation or an epiphenomenon of Stalinism is nowadays a priori mostly answered in the affirmative. However, even in this regard we should take into account the historical standpoint, which indicates – as Professor Britovšek emphasises – that we should not simply equate the Communist International with Stalinism. As it happened, the Communist International was forged in the revolutionary fire in Europe in 1919, and it was inspired mostly by Lenin's ideas and topics, formulated as the fundamental ideas of the Communist International at the first five congresses (1919–1924). Therefore the Communist International was – in the organisational, ideological, and theoretical sense – established without Stalin or with his minimal and non-essential cooperation. In this sense the period between 1924 and 1929 was very important, as at that time Stalin started gradually “taking over” and “Bolshevising” the Communist International, while transforming the revolutionary organisation with global goals into an instrument of his domestic and foreign politics. According to Professor Britovšek, it is vital that this period be studied, as everything that defined the subsequent fate of the Soviet Union and the Communist International happened during this time, and because this was when the system that would later be defined as Stalinism actually took shape and established itself. Namely, not only were the officials of the Communist International replaced as of 1930, but the ideological foundations started changing as well. With the thesis of the unconditional support to the construction of “socialism in a single country”, which was supposed to be the priority of every Communist Party, a revision of the fundamental principles of proletarian internationalism, as formulated by Lenin, was carried out. The struggle for the security of the Soviet Union became the main goal, while the Communist International itself gradually transformed from an independent organisation into a “section” of the VKP(b). With the cult of Leninism, Stalin created the ideological foundations for his practical and theoretical domination as well as his absolute personal authority, after he subordinated the VKP(b) as well as the central bodies of the Communist International – and consequently also more or less the whole Communist Party as a section of the Communist International – to his own apparatus. This topic calls for much attention: to date it has not yet been analysed comprehensively, and even Professor Britovšek only described the basic outlines in his works.

Zapisi - Notes